

Het gaat, filosofisch gesproken, slecht met het 'zelf'. Er lijkt vandaag geen weldenkend wijsgeer nog zijn hand voor in het vuur te willen houden.

Bij Descartes stond het ik glanzend in de schijnwerpers. Het denken begon en eindigde ermee. Maar het subject dat door Descartes triomfantelijk op de troon was gezet, is de voetveeg van de filosofie geworden. Het 'ik' is niets meer dan wat schuim op de koppen van de maatschappelijke verhoudingen, oordeelde Marx. Voor Freud bleek het 'ik' slechts een topje op de ijsberg van Onbewuste Begeerten. En Nietzsche erkende maar één subject, en dat is de wil tot macht.

Psychologen en sociologen onthulden vervolgens in onze eeuw hoe de enkele mens tot in het diepst van zijn ziel door zijn buitenwereld is gevormd. Het 'ik' is in duizend scherven uiteengevallen en niemand die het nog lijmen kan of wil. Wie durft, na dit trieste proces van afkalking van de subjectiviteit, filosofisch eigenlijk nog wel een goed woordje te doen voor het 'zelf'? Paul Ricoeur neemt de handschoen op. In zijn laatste boek, *Soi-même comme un autre* breekt hij de lans voor het zieltoegende zelf.

Ricoeur heeft weinig van het bezwerende of profetische van denkers als Foucault of Levinas. Al tientallen jaren schrijft hij boek na boek, in een oeuvre dat een zich langzaam voltooïende legpuzzel lijkt te zijn. Niets wijst erop dat het jongste boek van de inmiddels 77-jarige ook het laatste zal zijn. Al is het wel zo fundamenteel en magistraal geschreven dat het als de kroon op zijn werk niet zou misstaan.

De titel, *Zichzelf als een ander*, is niet toevallig een parafraze op het bijbelse gebod de ander lief te hebben als zichzelf. Om dat 'mijzelf' is het Ricoeur te doen: 'heel zijn filosofie omschrijft hij als een hermeneutische van de soi', de poging te verstaan wat dit woordje 'mijzelf' betekent. Volgens Ricoeur zou een antwoord op die vraag ook helderheid kunnen verschaffen over de vraag naar het bestaan als zodanig.

Maar over de grote bestaansvragen gaat het in dit boek slechts zijdenings. Ricoeur betoogt dat je alleen maar via een lange omweg tot een dergelijke bestaansverheldering komt kun. Hij noemt zijn denken dan ook een 'philosophie du détourné': de kortste weg is bij hem altijd een

omweg. Voor zeker weten is bij hem geen plaats.

Het grootste bedrijfsongeval in de geschiedenis van het westerse denken, aldus Ricoeur, vond juist plaats omdat Descartes zekere kennis dacht te hebben, en nog wel omtrent zichzelf. Descartes betoogde dat de mens in zijn bewustzijn in een directe verhouding tot zichzelf staat. Meer nog: dat alle kennis van het vreemde, ongekende, het andere, in dit ik wortelde.

Welnu, in vier eeuwen filosofiegeschiedenis is dit Cogito voorgoed kapot gebroken. Ricoeur weigert echter met de filosofische mode mee te gaan, en het zelf zonder meer op te geven. Ook al weigert hij het 'ik' te zien als het laatste fundament en erkent hij dat mijn 'ik' niet direct voor mijzelf in het abstracte den-

FOTO MARLEEN KALSHOVEN

HET ZIELTOGENDE ZELF

Het 'ik' heeft het de laatste decennia in de filosofie zwaar te verduren gehad. Structuralisten spraken liever over het 'anonieme denken' en over een taal die spreekt dóór ons heen. De Franse filosoof Paul Ricoeur heeft zich daar altijd tegen verzet. In zijn nieuwste boek neemt hij opnieuw de handschoen op. Het 'ik' is een verhaal, en ethiek het geheim van een goede vertelling.

door Frits de Lange

ken toegankelijk is, hij verbindt daaraan niet de conclusie dat het woordje 'zelf' in onze taal zinloos is.

Ricoeur wil recht doen aan een soort 'oergevoel' dat iedere mens nu eenmaal heeft: dat ik bij machte ben iets uit te richten in deze wereld. Maar wie het geheim van het 'zelf' wil benaderen, kan dat niet door rechtstreeks een kijkje te nemen in z'n innerlijk, maar moet een omweg maken over de vraag wat spreken (ik zeg) en handelen (ik doe) nu eigenlijk zijn. Een 'hermeneutiek van het zelf' moet daarom eerst intensief in de leer bij analytische taal filosofen, om van hen te leren hoe voornaamwoorden en een woord als 'persoon' precies functioneren. Wat betekent het als we 'ik', 'jij', 'hij', 'mij' zeggen?

Ricoeur gaat indringend in gesprek met de Angelsaksische taalanalytici, die de taal zelf minutieus op haar betekenissen analyseren. Aanvankelijk bleven ze hierbij strikt binnen de grenzen van de taal zelf, maar gaandeweg kregen ze ook oog voor de situatie waarin gesproken werd, en begonnen ze taaluitingen als een soort handelingen te zien. De volgende stap was een concentratie op het handelen als zodanig (handelingstheorie).

Ricoeur constateert echter dat zij bij taalhandelingen wel altijd de vraag stellen naar het waarom? wat? hoe? waar? en wanneer?, maar de vraag naar het wie?

ofwel verdoezelen, ofwel onbeantwoord laten. De handelende mens gaat bij hen uiteindelijk schuil in de anonieme (taal) handeling; omtrent zijn 'zelf' worden we bij de analytische filosofen niets gewaar. Ricoeur betoogt dan ook dat we in de analyse van het menselijke spreken en handelen verder moeten gaan dan de analytici, willen we op de vraag naar het 'zelf' antwoord krijgen. We moeten de taal niet alleen ontfelen, maar ook haar samenhang in het Dag vatten. Dan zien we hoe uitspraken zich samenvoegen tot verhalen, en handelingen tot patronen. Samen vormen zij een geschiedenis. En aan deze verhalende functie van de taal ontleent een mens uiteindelijk zijn identiteit. Persoonlijke identiteit is voor Ricoeur narratieve identiteit. Hier verlaten we dan ook de analyses van de taal filosofie en treden we binnen in de hermeneutiek, de discipline die zich concentreert op de interpretatie van verhalen.

Op dat terrein heeft Ricoeur zijn sporen al verdiend. Zind drie laatste grote studies (*Temps et Récit*) draaiden allemaal om de betekenis van verhalen uit de geschiedenis en de literatuur. Nu trekt hij de daarin uitgezette lijn door en vraagt naar de rol van het vertellen bij de vorming van het 'zelf'. Vanaf het moment waarop ik bij de burgerlijke stand wordt ingeschreven, aldus Ricoeur, raak ik verwikkeld in een web van verhalen. Vanaf mijn geboorte

vertel ik met mijn leven een verhaal, dat ik verbind met de meer omvattende, aan mij voorafgaande verhalen van mijn familie, mijn tijd, mijn cultuur. Verhalen waarin het mijne passief wordt opgenomen. Al interpreterend breng ik daarmee structuur en orde in mijn leven aan. Zo gezien ben ik op z'n minst een beetje co-auteur van mijn bestaan en in elk geval de hoofdpersoon in m'n eigen verhaal. En al vertellend krijgt mijn vertelling ook een plot. Dit zijn allemaal termen uit de wereld van de roman. Dat is geen toeval, zegt Ricoeur: 'Het verhaal maakt deel uit van het leven voordat het zich laat verbannen in de literatuur.' Voor Ricoeur zit het 'zelf' dus niet ergens in een verborgen hoekje van ons lichaam (als 'ziel' of genetische code) maar is het ingevouwen in het verhaal dat wij met ons leven vertellen. En pas als ik definitief uitverteld ben ligt mijn identiteit vast: die en die ben ik 'zelf' geweest.

'Ik vertel, dus ik ben' - zo zouden we Ricoeurs standpunt met een knipnag naar Descartes kunnen weergeven. Maar duidelijk moet dan wel zijn dat een mens nooit op z'n eentje een 'zelf' wordt, maar anderen daarbij een wezenlijke, constitutieve rol spelen. Ik ben onlosmakelijk met hun verhalen verwikkeld. Mijn 'ik' kan niet meer à priori een fundament van zekerheid zijn, maar komt pas via een lange omweg van levenslang spreken en

handelen tot stand. Het ik is geen begin, maar een eindpunt. Daarmee komen we aan bij het derde deel van Ricoeurs driekluik. Als anderen zo nauw betrokken zijn bij mijn identiteit en als mijn handelen daarvoor te bepalen is, dan behoort de ethiek wezenlijk tot een 'hermeneutiek van het zelf'.

Elk mens vertelt met zijn leven een verhaal, en probeert er op zijn manier ook een goed verhaal van te maken. In het dagelijks leven proberen we zo deugdelijk mogelijk te functioneren, en als het kan 'uit te blinken'. We proberen de eigenschappen die ons daarbij helpen ('deugden' noemde Aristoteles ze) te ontwikkelen. Maar in en achter de dagelijkse praktijken ontwikkelen we ook een soort levensplan, dat functioneert als een horizon daarvan. Je dromen en idealen, het antwoord dat je geeft op de vraag: 'Wat wil

je nou eigenlijk met je leven?', het meestal op de achtergrond gehouden verlangen naar een 'goed leven' - dat alles bepaalt mede ons levensproject.

Een mens die zichzelf niet 'goed' vindt, zal immers nooit in staat zijn het goede met anderen voor te hebben. Wie niet eerst een vriend van zichzelf is geworden zal het ook nooit van anderen kunnen worden. Ricoeur houdt daarmee, juist in naam van een ethiek die er 'met en voor de ander' wil zijn, een verrassende lofde op de zelfwaardering van elk mens. Voor Ricoeur vormt de Gulden Regel het hart van de ethiek. De kern ervan ligt immers in de norm van volstrekte wederkerigheid, die erin opgesloten is. De ander wordt als volledig gelijkwaardig aan mijzelf verondersteld. En omgekeerd. De ander en ik kunnen - als het moet - zo maar stuiverdij wisselen. Net als in die andere moesle grondregel uit de Bijbel: 'Heb je naaste lief als jezelf' (Lev. 19: 18; Mt. 22: 39).

Christenen, het zelfopofferingsdrang zondigen eigenlijk constant tegen dit Grote Gebod. Zij hebben niet geleerd er de diepte van te zien, omdat ze niet gewend zijn wederkerig te denken. Zij kunnen helemaal niet ruilen met de ander. Daarvoor vinden ze zichzelf te zondig of de ander te zielig. Daarom hebben zij zichzelf nooit als een 'ander' leren beschouwen, en evenmin de ander als een ander 'zelf'. De ander is in de joodse ethiek als Meester gevreesd (Levinas) of in de christelijke ethiek als meelijwekkend schepsel neerbuigend bejegend, maar nooit als gelijke recht in de ogen gezien.

Ricoeur verschaft zo het wankle zelf filosofisch weer wat grond onder de voeten. Blijkbaar hebben we ir het westen weliswaar veel, maar zelden goed over onszelf gedacht.

Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Seuil, Parijs, 1990.

GADAMERS KOMMA

door Ger Groot

Sommige filosofen zijn al bij leven om één uitspraak beroemd. Bij Hans-Georg Gadamer is dat wellicht de zin: „Zijn, dat begrepen wil worden, is taal.“ Ondoorgrondelijk

wil begrepen worden. Nee, zeiden de tegenstanders uit het veelal klassiek-filosofische en Duitse kamp. Datgene wat van de wereld begrepen kan worden mag dan wel taal zijn, maar het is niet de taal die het begrepen wordt.

Beroemd is Gadamer vooral geworden vanwege zijn 'hermeneutische' filosofie. Hij probeert, schrijft Victor Kal in *Wijsgerechtig Perspectief*, de taal te ontmaskeren als een manier om de werkelijkheid te verbergen.

De geschiedenis is een doorgaand proces van interpretatie, waarin nooit een eindpunt bereikt is. Dit is de kern van Gadamer's filosofie. Hij probeert de taal te ontmaskeren als een manier om de werkelijkheid te verbergen.